

20 lat transformacji w aspekcie regionalnym
Śląsk
Refleksje socjologów

NR 2881

20 lat transformacji w aspekcie regionalnym Śląsk Refleksje socjologów

pod redakcją Urszuli Swadźby

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2011

Redaktor serii: Socjologia
Wojciech Świątkiewicz

Recenzent
Felicjan Bylok

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Urszula Swadźba</i>)	7

Część I

Społeczne aspekty transformacji w województwie śląskim

Andrzej Niesporek

Koncepcja klasy społecznej P. Bourdieu — propozycja metodologiczna dla badania zmieniającej się struktury społecznej regionu starego przemysłu . . .	15

Urszula Swadźba

Edukacja — świadomościowe zmiany w okresie transformacji w województwie śląskim	25

Rafał Muster

Procesy zachodzące na rynku pracy województwa śląskiego w okresie transformacji w perspektywie socjologicznej	51

Małgorzata Suchacka

Śląska <i>metanoia</i> ? Wielowymiarowe przemiany w województwie śląskim . . .	89

Agata Zygmunt

Obywatelskie transformacje na Górnym Śląsku	115

Małgorzata Tyrybon, Weronika Ślęzak-Tazbir

Krajobraz śląski. Społeczne aspekty rewitalizacji miast poprzemysłowych . . .	145

Część II
Transformacja na czeskim Śląsku

Daniel Topinka

Between Moravia and Silesia: Continuities and Discontinuities In a City Space.
The Ostrava-Poruba Case 185

Dan Ryšavý, Pavel Šaradín

Moravian-Silesian Region through the Lens of Statistics and Its Local Representatives 203

Wprowadzenie

Pojęcie transformacji oznacza proces przemiany, zmianę postaci, charakteru itp. kogoś lub czegoś, przeobrażenie, przekształcenie, metamorfozę¹. W rozumieniu ekonomicznym i społecznym transformacja najczęściej oznacza zmianę całkowitą. O ile zmiany gospodarcze są łatwo zauważalne, trudno o szybkie dostrzeżenie zmian społecznych. W niniejszym zbiorze postaramy się jednak wskazać te z obszarów zmian społecznych, które w sposób zdecydowany wpłynęły na oblicze społeczne województwa.

W okresie dwudziestu lat transformacji systemowej województwo śląskie radykalnie zmieniło swoją strukturę gospodarczą. W okresie realnego socjalizmu było zapleczem przemysłowym kraju. Silny nacisk położono przede wszystkim na rozwój górnictwa węgla kamiennego, hutnictwa i energetyki. Odbyło się to kosztem innych dziedzin gospodarki, które zostały zaniedbane. W latach osiemdziesiątych województwo katowickie zajmowało pierwsze miejsce w kraju pod względem wytworzonego PKB, utrzymując je aż do 1995 roku². Na początku lat dziewięćdziesiątych wśród elit politycznych, gospodarczych oraz naukowych zaistniała świadomość konieczności przeprowadzenia zasadniczych zmian restrukturyzacyjnych regionalnej gospodarki i przestrzeni. Wytyczono wówczas kilka celów restrukturyzacji³. Pierwszym z nich było zmniejszenie ujemnego działania przemysłu na środowisko, a następnym optymalizacja wykorzystania zasobów regionalnych. Dalsze w kolejności były — związane z poprawą warunków bytu ludności — cel społeczny oraz kulturowy.

¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 104.

² Produkt krajowy brutto według województw za lata 1995—1997. Katowice 1999, s. 12—13, 44—46.

³ Szerzej na ten temat zob. W. BŁASIAK, T. NAWROCKI, M. SZCZEPAŃSKI: *Górny Śląsk, scenariusz restrukturyzacji*. Wydawnictwo Amp, Katowice 1994.

Dla osiągnięcia zamierzeń należało zmienić tradycyjną strukturę przemysłu: ograniczyć produkcję materiałochłonnych branż, a rozwinąć gałąź usług. Istotne było wprowadzenie gospodarki rynkowej, która wymusiła procesy restrukturyzacyjne. Restrukturyzacja zawsze niesie ze sobą problemy społeczne, głównie związane z zatrudnieniem. Należy tutaj pamiętać o cechującym województwo śląskie na początku lat dziewięćdziesiątych wysokim odsetku zatrudnionych w przemyśle ciężkim (55,2%)⁴. W całym okresie dwudziestolecia transformacji systemowej następowała zmiana struktury zatrudnienia, wzrastały wskaźniki osób pracujących w usługach. Szczególnie trudną kwestią było zmniejszenie zatrudnienia w górnictwie. Zdołano się z tym częściowo uporać, wdrażając program restrukturyzacji górnictwa węglowego⁵. Złagodziło to niewątpliwie społeczne napięcia na rynku pracy.

Dużym problemem społecznym stało się bezrobocie, często pozbawiające całe rodziny środków do życia. Wyjątkowo mocno dotknęło ono stare robotnicze dzielnice Bytomia (Bobrek, Karb, Miechowice), Chorzowa (Chorzów Batory i Chorzów Stary), Katowic (Szopienice, Janów, Dąbrówka Mała). Bezpośrednimi skutkami bezrobocia są bieda i frustracja. W ich następstwie pojawia się zjawisko marginalizacji społecznej oraz zachowania patologiczne. W ubogich dzielnicach zauważa się również stosunkowo duży odsetek rodzin niewydolnych wychowawczo.

Restrukturyzacja i transformacja systemowa wyzwoliły także wiele pozytywnych procesów. Ze względu na zmiany gospodarcze i rozwój sektora usług wzrosło zapotrzebowanie na kwalifikowane kadry. W niebywały sposób rozwinęło się szkolnictwo wyższe i wzrosły aspiracje edukacyjne społeczeństwa. W tradycyjnie przemysłowym regionie, gdzie istotne było przede wszystkim solidne przygotowanie zawodowe, współczynniki skolaryzacji na poziomie wyższym osiągnęły poziom około 50%. Ta jakościowa zmiana wpłynęła na świadomość jednostek. W społecznościach lokalnych rozwinęły się inicjatywy obywatelskie. Mieszkańcy regionu po części czują się jego współgospodarzami.

Należy wspomnieć również o zmianie przestrzeni miejskiej, która nabiera nowych kształtów w związku ze zmianami gospodarczymi i związanymi z tym inwestycjami oraz powstawaniem wielu instytucji usługowych dla ludności.

⁴ „Rocznik Statystyczny Województwa Katowickiego 1991”. Katowice 1991.

⁵ *Analiza i ocena przebiegu procesu restrukturyzacji zatrudnienia górnictwa węgla kamiennego w latach 1990—1997*. Katowice 1998, s. 114; A. KARBOWNIK, S. JĘDRYCHOWSKI, W. SOBULA, K. TAUSZ, K. WODARSKI: *Restrukturyzacja zatrudnienia w polskim górnictwie węgla kamiennego w latach 1998—1999*. Wydawnictwo GIG, Katowice 2000; A. PRZYBYŁKA: *Restrukturyzacja kluczowych gałęzi przemysłu w województwie śląskim*. W: *Społeczny obraz Śląska na przełomie wieków*. Red. L. FRĄCKIEWICZ. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2004, s. 91—106.

Zagadnieniami transformacji w aspekcie regionalnym od momentu jej zapoczątkowania zajmuje się Zakład Socjologii Ogólnej Instytutu Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, którego pracownicy realizują swoje tematy badawcze pod tym właśnie tytułem. Książka jest pokłosiem prac naukowych pracowników Zakładu: Urszuli Swadźby, Andrzeja Niesporaka, Małgorzaty Tyrybon, Weroniki Ślęzak-Tazbir. Kierownik Zakładu Urszula Swadźba poprosiła również o zamieszczenie swoich artykułów innych pracowników Instytutu Socjologii: Małgorzatę Suchacką, Agatę Zygmunta, Rafała Mustera, którzy zajmują się problematyką mieszczącą się w podobnym obszarze badań. Oprócz tego do podzielenia się swoimi opracowaniami zostali zaproszeni koledzy ze współpracującej z Instytutem Katedry Socjologii i Andragogiki Uniwersytetu Pałackiego w Ołomuńcu, którzy napisali o problemach transformacji na czeskim Śląsku.

Książka zawierająca osiem artykułów została podzielona na dwie części: pierwsza przedstawia zmiany transformacyjne w województwie śląskim, druga obejmuje analizy wybranych procesów transformacyjnych, które zachodzą w czeskiej części Śląska.

Publikację rozpoczyna artykuł Andrzeja Niesporaka (*Koncepcja klasy społecznej P. Bourdieu — propozycja metodologiczna dla badania zmieniającej się struktury społecznej regionu starego przemysłu*), który zasygnalizuje współczesne spory wokół pojęcia klasy społecznej. Przedstawi zastosowanie kategorii teoretycznej klasy społecznej do opisu aktualnych zmian struktury społecznej, jakie dokonały się w województwie śląskim w ostatnich dwudziestu latach.

Urszula Swadźba (*Edukacja — Świadomościowe zmiany w okresie transformacji w województwie śląskim*) przedstawi społeczne uwarunkowania zmian edukacyjnych w regionie. Na podstawie zebranych materiałów statystycznych z całego województwa wskaże ewolucję systemu edukacji ponadpodstawowej i ponadgimnazjalnej oraz w szkolnictwie wyższym w ostatnich dwóch dekadach. Następnie na podstawie wyników badań empirycznych, przeprowadzonych samodzielnie bądź przez innych pracowników Instytutu Socjologii, omówi zmiany świadomościowe, jakie można zaobserwować w obrębie aspiracji dotyczących wykształcenia.

Rafał Muster (*Procesy zachodzące na rynku pracy województwa śląskiego w okresie transformacji w perspektywie socjologicznej*) omówi dynamikę zmian, szczególnie w strukturze funkcjonujących podmiotów gospodarczych, osób pracujących, a także bezrobotnych. Ukaże cechy specyficzne regionalnego rynku pracy (m.in. wysoki udział zatrudnionych w przemyśle, wyraźną nad-reprezentację kobiet wśród bezrobotnych, duże terytorialne zróżnicowanie wysokości wskaźników bezrobocia), dokonując jednocześnie identyfikacji czynników wpływających w zasadniczy sposób na opisywaną sytuację. W artykule — oprócz literatury przedmiotu oraz danych statystycznych, autor

korzysta także z wyników badań własnych związanych z problematyką rynku pracy.

Małgorzata Suchacka (*Śląska metanoia? Wielowymiarowe przemiany w województwie śląskim*) określi aspekt społeczny, ekonomiczny, kulturowy i przestrzenny przemian. Analizy zostaną oparte na badaniach, które obejmowały zagadnienia tworzenia się nowego ładu społecznego w wielu wymiarach — przede wszystkim społeczno-gospodarczym, ale także politycznym, kulturowym, przestrzennym i obywatelskim. Przemiany te przebiegają od dwudziestu lat, a ich konsekwencje są widoczne w wielu dziedzinach życia społecznego. Istotny problem stanowi również kwestia ładu przestrzennego oraz postrzegania regionu, a także przeobrażeń w centrach miast. Wskazano również wiele trudności, z jakimi na co dzień borykają się twórcy i animatorzy kultury. Dzięki przeprowadzonym badaniom można podjąć próbę diagnozy charakteru regionu i ewentualnych porównań z innymi podobnymi regionami europejskimi.

Artykuł Agaty Zygmunt (*Obywatelskie transformacje na Górnym Śląsku*) dotyczył będzie ewolucji postaw obywatelskich mieszkańców Górnego Śląska. Znajdą się tu nawiązania m.in. do koncepcji Roberta Putnama i Piotra Sztompki. W analizie Autorka posłuży się parametrami „obywatelstwa lokalnego”, jakimi są kapitał społeczny oraz zaufanie społeczne. Pokaże przemiany w kształcie społeczeństwa obywatelskiego, będącego wciąż strukturą *in statu nascendi*. Wskaże, które z elementów są stałe, trwałe i związane z wychowaniem — wywodzą się ze „śląskiej obywatelskości”, a które należą do zmiennych. Szczególnie interesującą kwestią jest odniesienie tradycyjnego śląskiego systemu wartości do działań analizowanej społeczności, noszących znamiona obywatelskości. Na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w Rybniku możliwe będzie określenie aktualnego sposobu realizacji postulatów społeczeństwa obywatelskiego.

Małgorzata Tyrybon wraz z Weroniką Ślęzak-Tazbir (*Krajobraz śląski. Społeczne aspekty rewitalizacji miast poprzemysłowych*) przedstawia cel rewitalizacji, którym jest przywrócenie dotychczasowych funkcji zdegradowanego społecznie, ekonomicznie oraz środowiskowo obszaru bądź zmiana jego dotychczasowych funkcji na nowe. W artykule omówione zostaną następujące sfery: społeczna (przeciwdziałanie powstawaniu nierówności społecznych oraz wykluczeniu), gospodarcza (wspieranie przedsiębiorczości), przestrzenna (remonty i modernizacje zaniedbanej infrastruktury i budynków mieszkalnych), ekologiczna (zazielenianie i harmonijne zagospodarowanie przestrzeni miejskiej). W zakończeniu Autorki przedstawią zaobserwowane przez siebie udane próby rewitalizacji przestrzeni miejskiej.

Druga część pracy została poświęcona problemom restrukturyzacji czeskiej części Śląska. Pierwszy artykuł (*Between Moravia and Silesia: Continuities and Discontinuities In a City Space. The Ostrava-Poruba Case*) autorstwa

Daniela Topinki dotyczy transformacji systemowej przestrzeni miejskiej na przykładzie Ostrawy, w szczególności Ostrawy-Poruby. W okresie realnego socjalizmu Ostrawa była miastem przemysłowym, a Poruba stanowiła dzielnicę robotniczą. Celem artykułu będzie opisanie zmian, jakie zaszły w kilku wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym (wprowadzenie gospodarki rynkowej), społeczno-demograficznym (niski przyrost naturalny, starzenie się ludności, zmiany struktury społecznej), etnicznym (migracje i przyrost liczby Romów i Wietnamczyków).

Artykuł Dana Ryšavego i Pavla Šaradína (*Moravian-Silesian Region through the Lens of Statistics and Its Local Representatives*) dotyczy społeczno-politycznych zmian na Śląsku i Morawach, opisanych, podobnie jak poprzednio, na przykładzie Ostrawy, która była kiedyś miastem ukierunkowanym lewicowo. Autorzy podjęli próbę pokazania w jaki sposób zmieniła się w czasie dwudziestolecia orientacja społeczno-polityczna jej mieszkańców oraz jak rosła świadomość obywatelska i demokratyczna.

Mamy nadzieję, że badania i analizy autorów przybliżą czytelnikowi problem transformacji i jej społecznych skutków. Refleksja ta szczególnie będzie dotyczyć Śląska.

Urszula Swadźba

Redaktorzy
Aleksandra Gaździcka
Krzysztof Wojcieszuk

Autorka fotografii na okładce i stronach działowych
Małgorzata Tyrybon

Autorzy fotografii na wklejkach
Małgorzata Tyrybon
Daniel Topinka

Projektant okładki i stron działowych
Paulina Tomaszewska-Cieply

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Beata Klyta

Copyright © 2011 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2022-9

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 14,5 + wklejki. Ark. wyd. 18,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 22 zł (+ VAT)

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław